

ЕЛИСАВЕТГРАДСЬКЕ БЛАГОДІЙНЕ ТОВАРИСТВО ПОШИРЕННЯ ГРАМОТНОСТІ Й РЕМЕСЕЛ (1873 -1914)

Якщо Ви зацікавитесь історією заснування та діяльності в Російській імперії благодійних організацій, то Вас чекає приємна несподіванка: наш Єлисаветград і тут має чим пишатися! Його в цьому відношенні випередив лише Харків, де у 1869 році було засновано перше в Україні Товариство поширення початкової освіти у Харківській губернії або скорочено Харківське товариство грамотності, яке проіснувало до 1915 року [1, с. 474 - 475].

Свою благодійну організацію, створену в 1873 році, єлисаветградці назвали „Товариством поширення грамотності й ремесел”. Це й не дивно, оскільки Товариство засновувалось передусім для опіки над Єлисаветградським ремісничо-грамотним училищем – унікальним в Російській імперії безплатним навчальним закладом, в якому вперше загальна освіта поєднувалась з професійною. Відкрили його за ініціативою дружин офіцерів А.М. Резанової та А.І. Некрасової і викладача Єлисаветградського кавалерійського училища М.Ф. Федоровського (на знімку) у 1867 році для дітей малоімущих.

А от, приміром Київське Товариство грамотності виникло значно пізніше – у 1882 році. Є всі підстави вважати, що Єлисаветградське товариство поширення грамотності й ремесел було ще й одним з найуспішніших в Російській імперії за наслідками своєї діяльності. Про це свідчить „Исторический очерк Єлисаветградского общества распространения грамотности и ремесел. 1873-1898”, виданий з нагоди 25-річного ювілею товариства його секретарем Павлом Захаровичем Рябковим (на знімку).

Головним своїм завданням товариство вважало сприяння розумовому й моральному розвитку ремісничого люду. Згідно зі статутом, воно мало право відкривати недільні школи для ремісників, засновувати для них бібліотеки, видавати посібники й брошури про ремісничі виробництва та книги, доступні для народу за викладом і ціною;

відкривати позико-ощадні товариства, влаштовувати артільні ремісників та ремісничі виставки.

У кращі свої часи Товариство налічувало 70 членів. Єлисаветградці зуміли залучити до своїх лав визначних особистостей: члена Державної Ради Росії І.І. Фундукля (1804-1880) (на знімку), княгиню Є.К. Воронцову (на знімку) та інших. На потреби Товариства Фундуклей пожертвував 750 руб., Є.Милорадович – 500 руб., Воронцова – 100 руб., визначний український

письменник і громадський діяч О.Я. Кониський (1836-1900) (на знімку) подарував вексель вартістю в 300 руб. і т. д.

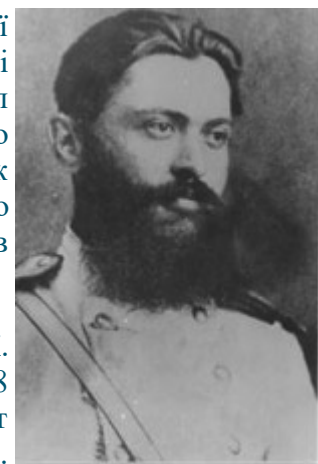

У влаштуванні спектаклів та літературно-музичних вечорів найдіяльнішу участь брали В. Сергеев та С. Козловський. У 1874 році Товариство через графа Д.Є.Остен-Сакена починає клопотатися про те, щоб мати покровителя серед осіб імператорської сім'ї. 2 лютого 1875 року згоду стати президентом Єлисаветградського товариства поширення грамотності й ремесел дала Герцогиня Едінбурзька Марія Олександрівна (1853-1920), дочка Олександра II, дружина Герцога Едінбурзького, правителя Шотландії. З цієї нагоди вдячні єлисаветградці замовили в Петербурзі коштовну скриньку для диплому президента Товариства вартістю близько 800 рублів, які оплатив І.І. Фундуклей. Відмовляти у клопотаннях Товариству, яке мало такого високого покровителя, більше ніхто не наважувався.

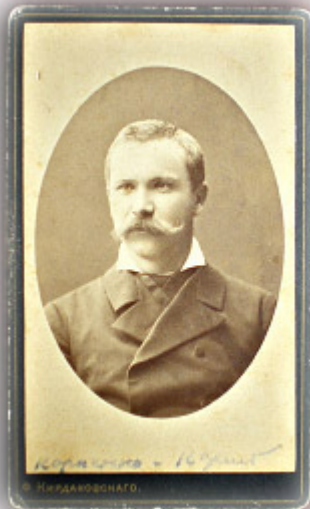

Приміром, Херсонське губернське земство погодилось з 1876 року надавати фінансову підтримку ремісничо-грамотному училищу в розмірі 500 руб. щорічно.

У 1875 році в Єлисаветграді за сприяння Товариства було видано першу в історії міста україномовну книгу під невибагливою назвою „Десять з перекладів і самостійних творів І.Гриненка. Випуск I.” Такий псевдонім обрав Йосип Шевченко – небіж Тараса Григоровича, юнкер Єлисаветградського кавалерійського училища (на знімку). Книга коштувала 30 копійок, мала тираж 1200 примірників. У збірці вміщено 21 вірш Йосипа Варфоломійовича, 9 його перекладів та „рекламу” Товариства (витримки із протоколів засідань та звітів тощо). Присвячувалася книга Варфоломію Григоровичу Шевченку, батьку поета.

Дійсним членом Товариства був корифей українського театру І.К. Тобілевич (Карпенко-Карий) (на знімку). У 1878 році Іван Карпович написав новий статут Товариства, який однак не був затверджений.

Звертає на себе увагу активна участь в діяльності Товариства, крім звісно М.Ф. Федоровського, й інших офіцерів Єлисаветградського кавалерійського училища. Зокрема, викладач ЄКУ М.І. Рахубовський (1882 р.) пропонував зайнятися „изданием и распространением в массы книг, доступных для народа и ремесленников”. Було створено спеціальну комісію для „відкриття бібліотек в містах Єлисаветградського повіту”.

Начальник ЄКУ, полковник Є.Є. Ринкевич запропонував влаштовувати народні читання. У дореволюційній Росії це була одна з найпопулярніших форм позашкільної освіти для поширення серед населення елементарних загальноосвітніх, професійних і прикладних знань. У Єлисаветграді безкоштовні народні читання, як правило, влаштовувалися в приміщенні ЄЗРУ у святкові дні й супроводжувались тіньковими картинками, за участю хору, а іноді й оркестру. В аудиторії, де влаштовувались читання, працювала

книгарня й бібліотека. У 1895 році було продано 2360 книг. Кількість слухачів коливалась: найбільше їх (1070 чол.) зібралось 5 березня 1895 р. на лекцію про Петра Великого, яку прочитав В.М. Ястребов (на знімку). Лекторами на народних читаннях були викладачі реального та духовного училищ і жіночої гімназії.

Щодо бібліотек, то їх Товариство заснувало в Єлисаветграді декілька. У 1894 році безплатну народну бібліотеку було відкрито на Ковалівці (800 абонементів). Головна книгозбірня Товариства під назвою „Народна бібліотека-читальня” заснована в 1897 році на вул. Олексіївській, напроти громади Червоного Хреста. Одним з її фундаторів була Надія Веніамінівна Рябова, на влаштування бібліотеки вона пожертвувала 400 руб. Також дала кошти на влаштування філіалу книгозбірні на Кушівці. Її

попечителями були Є.С. Блюмкіна та А.Ф. Якубовський. Після А.А. Каррієра головами Товариства були М.Ф. Федоровський, О.М. Пашутін, В.В. Михайлов та інші.

В «Историческом очерке Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесла» за 25 років існування відзначено, що Товариством „положено начало народному театру в виде общедоступных спектаклей”. Мова йде передусім про хорівий колектив М.Ф. Федоровського при Товаристві й аматорську театральну трупку І.К. Тобілевича. Це вони в 1875 році у приміщенні Громадського Зібрання здійснили першу постановку музичної вистави П.І. Ніщинського „Вечорниці”. Прем'єра пройшла настільки вдало, мала у глядачів такий успіх, що неабияк посприяла народженню через декілька років українського професійного театру.

Як бачимо, діяльність Товариства не обмежувалася лише опікою над ремісничо-грамотним училищем. Вона була настільки різноманітною та багатогранною, що годі й перелічити зроблене Товариством для елисаветградської громади: облаштування сирітського будинку та нічліжки для безпритульних старих, заснування безкоштовної лікарні для бідних і т. п.

У радянські часи про Товариство писали так: „Прикриваючись благодійністю, намагалося відвернути міську бідноту від революційної боротьби і використати її з найбільшою вигодою для себе”[3, с. 37]. Замість коментаря наведемо хоча б список членів Товариства за 1898 рік: О.Пашутін, М.Федоровський, Н.Бракер (педагог, українофіл), Д.Горшков (редактор газети „Голос Юга”), Роберт Ельворті, О.Лишневський (міський архітектор), Я.Шульгин (український історик), О.Тарковський, П.Рябков, С.Шимановський та багато інших. Зиск і добротність для цих особистостей – поняття несумісні!

Величезну роль Товариство відіграло в пробудженні художнього життя Єлисаветграда. Воно виступило ініціатором влаштування в місті першої художньої виставки, яка з 15 по 23 серпня 1913 року експонувалася в будинку П.З. Резникова (провулок Театральний). Це була подія не тільки місцевого значення. Передусім, організатори виставки, яким вдалося залучити в експозицію ледве не всі художні скарби Єлисаветграда, зуміли надати їй універсально-просвітницького характеру.

Центральне, але не виняткове місце на виставці посіли звісно твори місцевих художників: Ф.Козачинського, А.Нюренберга, С.Данишевського, І.Золотаревського, Д.Пржшиховської, В.Грудненка, М.Полякова, М.Панкєєва, А.Узловської та ін. Уже цей, далеко не повний, перелік вражає; свідчить про наявність в Єлисаветграді великої групи художників, без яких ідея влаштування такої виставки була б позбавлена будь-якого сенсу. Доти Єлисаветград лише приймав виставки з інших міст. Нагадаємо, що з 1876 по 1913 роки місто відвідало 18 виставок Товариства передвижників, у 1905 році тут гостювала пересувна народна виставка картин В.К. Розвадовського, а в 1910 році експонувалася ХХ виставка Товариства південно-російських художників.

У місті з 1880 року діяв унікальний художній заклад, громадська школа мистецтв під назвою „Вечірні Рисувальні Класи (ВРК) при Єлисаветградському земському реальному училищі”. Місто, таким чином, давно визріло для влаштування власної художньої виставки.

Аби воно нарешті „розродилось” нею, потрібен був додатковий імпульс. І він з’явився в особі трьох місцевих „парижан” А.Нюренберга, І.Золотаревського та А.Данишевського (на знімках зліва направо), які щойно повернулися в Єлисаветград після декількох років перебування у світовій столиці мистецтв.

Помітне місце на виставці посіли твори завідуючого ВРК Ф.Козачинського (24 роботи) та його учнів В.Грудненка, С.Ворожбита, О.Осмьоркіна, З.Рибак та ін. Саме з виставки в рідному місті почали свій шлях у велике мистецтво класик російського живопису О.Осмьоркін та класик єврейського мистецтва З.Рибак.

Товариству поширення грамотності й ремесел вдалося залучити до участі в Першій Єлисаветградській виставці, як всіх місцевих колекціонерів, так і просто власників художніх цінностей. Вони надали в розпорядження організаторів, крім творів відомих російських митців Левітана, Поленової, Д.Бурлюка, Башилова, Досекіна, Беклемішева, Гінцбурга, Кисельова, Алексоматі та ін.; багаті колекції порцеляни, вишивки, зброї, старовинних книг. Тому не менший інтерес у глядачів викликав відділ прикладного мистецтва й художньої промисловості. Тут експонувались вироби ткацької майстерні Н.Бракер у с. Комишуватому (поблизу Компаніївки), її ж колекція українських орнаментів; gobелени майстрині Л.Ф. Никифорової і навіть, як „зразок старовинної української вишивки – сорочка гетьмана П.Полуботка”! Ця безцінна реліквія належала єлисаветградській родині Дроботківських, які, можливо, були нащадками славетного гетьмана.

Відвідувачі Першої міської могли бачити рідкісні книги, як-от: „Подробное описание восшествия на престол Елизаветы Петровны” 1744 року видання, перші аркуші одного з маніфестів Петра III і т. п. Місцеві книжкові фірми Золотарьової, Златопольської, Гедрича знайомили з книгами по мистецтву.

Організатори виставки не обмежились місцевими художніми силами. Вони запросили взяти участь в Єлисаветградській виставці майстрів мистецтв Одеси й Харкова. Свої твори на першу міську виставку надіслали провідні одеські художники Костанді, Нілус і Дворников.

З Харкова експонати українського художньо-архітектурного відділу привіз його голова С.Васильківський (на знімку), художник Н.Уваров і архітектор К.Жуков. Відділу харків’ян було відведено окрему кімнату, в якій вони власноруч розмістили привезені експонати: 5 орнаментів М.Самокиша, 18 творів С.Васильківського, а також 24 архітектурних проекти С.Тимощенка й К.Жукова. Останній, до речі, під час експонування виставки читав лекції про український художній стиль.

Глибоку повагу викликає рівень пропаганди й популяризації виставки серед широких верств населення. Було видано каталог I Єлисаветградської художньої виставки [4]; підготовка до відкриття і буквально всі події навколо неї, сама експозиція – все це детально висвітлювала газета „Голос Юга”.

А родзинкою виставки стало запрошення відомого столичного мистецтвознавця й критика С.Глаголя (на знімку). 18 і 19 квітня гість з Москви у приміщенні Громадського Зібрання прочитав дві лекції „Искания красоты и правды русской живописью в прошлом и настоящем”. Почесний гість з інтересом оглянув місцеву виставку, опублікував про неї дві статті в „Голосе Юга”. Сергій Глаголь відзначив, що виставка в Єлисаветграді вийшла значно цікавішою від ростовської, хоча Ростов-на-Дону значно більше місто, яке влаштовує уже третю виставку, має Товариство шанувальників мистецтва.

Яскравими представниками нових течій в живописі С.Глаголь назвав місцевих художників А.Нюренберга й С.Данишевського. Що й не дивно, оскільки обидва удосконалювали свою майстерність у Франції.

Нарешті, виставка 1913 року мала ще одну особливість: всі бажаючі могли придбати на ній уподобані твори місцевих та іногородніх художників.

Відомо, наприклад, що елісаветградці придбали декілька робіт знаменитого українського живописця С.Васильківського, якого сучасники називали „сонячним художником”. З оригінальною пропозицією – чи не побажають власники старовинних речей обміняти їх на картини – звертався до елісаветградців одеський художник Петро Нілус, представлений в експозиції двома пейзажами „Сонячний день” і „Весна”.

Успіх виставки перевершив всі сподівання. За перші чотири дні її відвідало понад тисячу осіб. А всього за два тижні експонування одних тільки платних відвідувань було майже 2,5 тисячі. Тому Товариство вирішило влаштувати такі виставки щорічно, щоб уже найближчим часом заснувати в Єлісаветграді загальнодоступний міський художній музей. З цією метою елісаветградці звернулися до Імператорської Академії мистецтв, Товариства передвижників, Товариства художників імені А.І. Куїнджі, до знаменитого художника-земляка І.П. Похитонова з проханням підтримати цю ідею, допомогти укомплектувати майбутній музей творами мистецтва.

Друга Єлісаветградська художня виставка експонувалася з 7 по 27 квітня 1914 року у приміщенні Дворянського Зібрання на вул. Петровській. На ній було представлено близько 300 творів 68 художників, з них 12 – елісаветградські митці.

Організатори виставки намагались познайомити глядачів з основними видами, жанрами і техніками графіки й живопису, новітніми течіями й напрямками. Цю експозицію місцева публіка сприйняла як „виставку модерністів”, хоча імпресіонізм, неоімпресіонізм, пуантилізм та кубізм представляли лише 15 митців. Реалістичний живопис презентували відомі майстри: А.Васнецов, М.Лебедєв, К.Коровін та ін. Відвідування виставки було платним: квитки на відкриття коштували 50 коп., у наступні дні – 20 коп., для учнів – 10 коп. У перші дні виставку відвідало близько 400 осіб, продано декілька картин місцевих художників та натюрморт „Бузок” Лісснера. Академік К.Коровін пообіцяв організаторам, якщо буде продано його пейзаж „Рання весна”, пожертвувати половину вартості картини на потреби Єлісаветградського товариства поширення грамотності й ремесел.

Як і минулого року, Товариство мало намір запросити до Єлісаветграда С.Глаголя, однак місцева адміністрація несподівано заборонила читання публічних лекцій про мистецтво. Попри деяке розчарування (відвідувачів було значно менше, ніж на першій виставці), Товариство почало отримувати картини для елісаветградського художнього музею. Зокрема, з Академії мистецтв надійшли полотна „Перед купанням” (1913) С.Дудіна (уродженця Єлісаветградщини), „Товариші” (1912) С.Зенкова, декілька своїх мініатюрних картин подарував рідному місту І.Похитонов.

Можна з впевненістю сказати, коли б не Перша світова війна, Єлісаветград мав би свій художній музей уже в 1915 чи 1916 році.